

Беларуская тэхнічная тэрміналогія: шляхі станаўлення і развіцця

Л. М. МІНАКОВА

Нясмыслены працэс развіцця грамадства патрабуе ўсебаковага даследавання лексікі разнастайных галін ведаў. Не выключэнне ў гэтым плане і тэхнічная тэрміналогія, якая да гэтага часу не была аб'ектам канчатковага ўпарадкавання, сістэматызацыі і стандартызацыі. Даны лексічны пласт складаецца з разнастайных падсістэм, мікрасістэм, што нясмыслена папаўняюцца новымі найменнямі ў сувязі з тэхнічным прагрэсам і ўяўляюць значную цікавасць для вывучэння. Несумненна, логіка-лінгвістычнай характарыстыцы спецыяльных тэрмінаадзінак павінна папярэднічаць даследаванне шляхоў фарміравання і развіцця тэхнічнай тэрмінасістэмы, што паспрыяе глыбокаму асэнсаванню праблемы яе аналізу на сучасным этапе.

Мэта артыкула – вывучэнне шляхоў станаўлення і развіцця беларускай тэхнічнай тэрміналогіі з пачатку ХХ ст. да нашых дзён. У задачы даследавання ўваходзіць фіксацыя і аналіз работы навуковых устаноў, Тэрміналагічных камісій, асобных даследчыкаў па сістэматызацыі, унармаванні, уніфікацыі і лінгвістычным вывучэнні моўных адзінак данай галіны ведаў.

Перш чым прыступіць да вырашэння пастаўленых задач, неабходна дакладна акрэсліць змест паняццяў тэхніка і тэхнічная тэрміналогія.

Тэхніка (ад грэч. *techné* майстэрства) – сукупнасць сродкаў чалавечай дзейнасці, створаных для ажыццяўлення матэрыяльнай вытворчасці і задавальнення невытворчых патрэб грамадства, сродкі працы, адзін з асноўных элементаў сродкаў вытворчасці і прадукцыйных сіл грамадства. Тэрмін тэхніка ўжываецца таксама для сукупнай характарыстыкі навыкаў і прыёмаў, што выкарыстоўваюцца ў якой-небудзь сферы дзейнасці. Сродкі тэхнікі выкарыстоўваюцца для ўздзеяння на прадметы працы пры стварэнні матэрыяльных і культурных каштоўнасцей, даследавання законаў развіцця прыроды і грамадства, атрымання, перадачы і пераўтварэння энергіі, збору, захоўвання, апрацоўкі і перадачы інфармацыі, кіравання вытворчымі працэсамі і грамадствам, стварэння матэрыялаў з зададзенымі ўласцівасцямі перамяшчэння грузаў, людзей і сувязі, бытавога і культурнага абслугоўвання, забеспячэння абараназдольнасці і вядзення вайны. Па маштабах прымянення асноўную частку тэхнічных сродкаў складае вытворчая тэхніка: машыны, у тым ліку, рухавікі, механізмы, інструменты, апаратура кіравання машынамі і тэхналагічнымі працэсамі, сродкі аўтаматызацыі вытворчасці, вытворчыя будынкі і збудаванні, дарогі, чыгункі, масты, каналы, сродкі транспарту, энергетыкі, камунікацый, сувязі і інш. Найбольш актыўная частка вытворчай тэхнікі – машыны, у саставе якіх можна вылучыць некалькі асноўных груп: тэхналагічныя машыны – металаапрацоўчыя, будаўнічыя, горныя, металургічныя, сельскагаспадарчыя, тэкстыльныя, харчовыя, папераробчыя; транспартныя – аўтамабілі, цеплавозы, электравозы, самалёты, цеплаходы і інш.; транспартуючыя – канвееры, элеватары, краны, пад'ёмнікі і інш.; кантрольна-кіравальныя і вылічальныя машыны (у тым ліку, цэнтралізаванага кантролю і кіравання, інфармацыйныя і інш.); энергетычныя машыны – электрычныя, рухавікі ўнутранага згарання, турбіны і г.д. Сярод тэхнічных сродкаў сучаснай вытворчасці самая важная роля належыць энергетычнай тэхніцы, што служыць для атрымання і пераўтварэння энергіі. У складзе невытворчай тэхнікі асноўную ролю выконваюць сродкі камунальнага і бытавога прызначэння – камунальныя машыны, легкавыя аўтамабілі, матацыклы, веласіпеды, халадзільнікі, тэлевізары, магнітафоны, пыласосы, пральныя і кухонныя машыны, спартыўны і турыстычны рыштунак, кіна- і фотаапаратура, тэхнічныя сродкі навучання, аргтэхніка, чарцёжна-канструктарская тэхніка, сцэнічная тэхніка і інш.). Асобную групу складаюць тэхнічныя сродкі ваеннага прызначэння: танкі, артылерыя, ракеты і ракетныя комплексы, караблі ваенныя, (у тым ліку, падводныя лодкі), лятальныя апараты (у тым ліку, бамбардзіроўшчыкі, знішчальнікі, штурмавікі, іншыя

баявыя і ваенна-транспартныя самалёты і верталёты). Звычайна тэхніку класіфікуюць паводле галіновай структуры вытворчасці (напр., тэхніка прамысловасці, транспарту, сельскагаспадарчая тэхніка і інш.), яе галіновых падраздзяленняў (напр., авіяцыйная, меліярацыйная, энергетычная тэхніка), часам па навуковых асновах асобных галін тэхнікі (напр., ядзерная тэхніка, халадзільная т., вылічальная т., вымяральная т., робататэхніка). Асноўныя паказчыкі тэхнікі: прадукцыйнасць (колькасць прадукцыі, якая вырабляецца, апрацоўваецца або перавозіцца за адзінку часу), надзейнасць, эканамічнасць эксплуатацыі (расход спажытай сыравіны, матэрыялаў, паліва, энергіі, неабходных для нармальнага умоў выкарыстання тэхнікі). Сучасная тэхніка павінна адпавядаць патрабаванням эрганомікі, тэхнічнай эстэтыкі, экалогіі. Яна характарызуецца высокімі тэмпамі мадэрнізацыі і аўтаматызацыі, уніфікацыяй, стандартызацыяй, інтэнсіўным развіццём энергетыкі, электра- і радыётэхнікі, электронікі, прыладабудавання, авіяцыйнай, хімічнай і нафтахімічнай тэхнікі, шырокім выкарыстаннем аўтаматыкі, прамысловых робатаў, ЭВМ і інш. Дасягненні тэхнікі грунтуюцца на фундаментальных навуковых адкрыццях і даследаваннях, з'яўляюцца асновай навукова-тэхнічнага прагрэсу [1, с. 149-150]. Улічваючы сказанае вышэй, без сумнення можна сказаць, што разглядаемая тэрмінасістэма ў колькасных адносінах не мае сабе роўных і ўяўляе шырокае поле дзейнасці для ўсебаковага вывучэння.

У некаторых працах даследчыкаў-тэрміналагаў сустракаем распаўсюджанае абазначэнне навукова-тэхнічная тэрміналогія, ужыванне якога пры аналізе спецыяльнай лексікі асобнымі вучонымі ставіцца пад сумненне. У прыватнасці, Э.Б. Фігон у сваім артыкуле “О разграничении научного и технического термина” паняцці навука і тэхніка разглядае асобна. На яго думку, адрозненне паміж навукай і тэхнікай абумоўлена перш за ўсё адрозненнем аб'ектаў гэтых бакоў чалавечай дзейнасці, што дазваляе дыферэнцыраваць і сферу дзеяння навукі і тэхнікі, а таксама паняцці, што адпавядаюць аб'ектам гэтых сфер. Навука адлюстроўвае рэчаіснасць у форме палажэнняў, абагульненых у выглядзе гіпотэз, законаў, тэорый і г.д., што суадносяцца з абстрактнымі паняццямі. Тэхніка ўяўляе сабой матэрыяльнае ўвасабленне законаў, гіпотэз і г.д., г.зн. ведаў, набытых чалавецтвам. Яе аб'ектамі з'яўляюцца канкрэтныя прадметы, што адпавядаюць канкрэтным паняццям [2, с. 143-144]. Такой жа думкі прытрымліваюцца Б.М. Галавін і Р.Ю.Кобрын: “У навуковых тэрмінах на першы план выступае сувязь (суаднесенасць) з паняццем, а ў тэхнічных і іншых тыпах тэрмінаў – суаднесенасць з прадметам. Таму вытворчыя, тэхнічныя і іншыя тэрміны (акрамя навуковых) семантычна блізкія да слоў агульнаўжывальных; прычым мяжа паміж вытворчым – тэхнічным і агульнаўжывальным словам можа быць праведзена толькі пры дапамозе кантэкстуальнага аналізу. У навуковых тэрмінах відавочная актуалізацыя сувязі слова – паняцце, у тэхнічных – рэалізуецца прадметная суаднесенасць слоў, затушоўваецца сувязь слова – паняцце [3, с.15]. Ж.Вінье і А.Мартэн падкрэсліваюць, што адрозненне паміж тэрміналогіяй навукі і тэхнічнай тэрміналогіяй абумоўлена самімі абставінамі ўзнікнення навукі і тэхнікі, паколькі тэхніка з'явілася на свет у выніку доўгай серыі спроб і памылак, эмпірычных пошукаў рамеснікаў, навука ж развівалася сваім уласным шляхам і, вызваляючыся ад путаў першапачатковых містычных і рэлігійных уяўленняў, толькі ў пачатку 19 ст., дзякуючы сваім новым дасягненням, змагла даць новы імпульс распаўсюджванню тэхнічных ведаў. Таму нельга лічыць, што навука і тэхніка адносяцца да адной і той жа сферы мыслення і ў мове могуць быць выражаны аднымі і тымі ж лінгвістычнымі сродкамі... У кожным выпадку мова выкарыстоўвае розныя паняцці і свае сінтаксічныя сродкі [4, с.8]. Разам з тым нельга не пагадзіцца з думкай Т.Р. Кі-яка, што ў эпоху бурнага развіцця навукі і тэхнікі гэтыя дзве сферы чалавечай дзейнасці развіваюцца паралельна, узаемадапаўняюць, узаемаабагачаюць адну адну, што выражаецца таксама ва ўзаемапраціненні асаблівасцей іх мовы. Сёння ўжо больш лагічна сцвярджаць аб існаванні мовы навукі, у межах якой размешчана мова тэхнікі [4, с. 8]. Мы ж у сваім даследаванні выкарыстоўваем агульную назву тэхнічная тэрміналогія, якая аб'ядноўвае ў сабе ўсе спецыяльныя адзінкі (і з прадметным, і з паняццёвым зместам), звязаныя з выкарыстаннем у вытворчай і невытворчай, ваеннай, навуковай сферах тэхнікі.

Сістэмная і мэтанакіраваная праца па стварэнні беларускай навуковай тэрміналогіі пачалася з арганізацыі Беларускага школьнага савета, які распрацоўваў асноўныя тэрміны для

пачатковай школы, і актывізавалася ў лютым 1921 года, калі пры народным камісарыяце асветы ССРБ была створана Навукова-тэрміналагічная камісія. На базе яе ў пачатку 1922 года утварыўся Інстытут беларускай культуры [5, с. 570]. Тэрміналагічныя камісіі Інбелкульту рабілі вельмі карысную для беларускай навукі справу, а іменна: а) акрэслівалі кола навуковых паняццяў і сродкі іх выражэння; б) вызначалі крыніцы навуковай тэрміналогіі; в) падбіралі іншамоўныя лексічныя адпаведнікі для беларускіх тэрмінаў; г) распрацоўвалі прынцыпы тэрмінатворчай працы і асвятлялі іх у друку; д) абагульнялі звесткі з розных беларускіх тэрміналагічных слоўнікаў, выдадзеных у рэспубліцы ці за яе межамі [6, с. 87]. Вынікам гэтай вялікай працы з'явілася падрыхтоўка і выданне 24 выпускаў “Беларускай навуковай тэрміналогіі” па розных галінах ведаў: матэматыцы, літаратуры, географіі, астраноміі, логіцы і псіхалогіі, геалогіі, батаніцы, музыцы, лясной гаспадарцы, анатоміі, праву, грамадазнаўству, бухгалтарскай справе, хіміі, сельскай гаспадарцы, фізіцы, педагогіцы, раслінагадоўлі і інш. На 24-ым выпуску выданне “Беларускай навуковай тэрміналогіі” не павінна было скончыцца. Як сведчыць план навуковай работы Інбелкульту на 1927-33 гг., у 1931-33 гг. павінны былі выйсці тэрміналагічныя слоўнікі па заалогіі, антрапалогіі, садоўніцтве і агародніцтве, ветэрынарыі, электратэхніцы, фінансавай справе, этнаграфіі, таваразнаўстве, гандлёвай справе, жывёлагадоўлі, археалогіі, мікрабіялогіі, гідраўліцы і іншых галінах навукі і вытворчасці [6, с. 87]. Аднак палітычнае становішча ў краіне ў пачатку 30-ых гг. не дазволіла поўнаасцю закончыць запланаваную працу па падрыхтоўцы і выданні чарговых выпускаў.

Разам са складаннем слоўнікаў і ўзбагачэннем паняцціна-тэрміналагічнага фонду камісія займалася распрацоўкай тэрэтычных палажэнняў, якія актыўна абмяркоўваліся ў яе галіновых секцыях. “Частковае адлюстраванне гэтых пытанняў знайшлі ў выдадзенай Інстытутам беларускай культуры ў 1925 годзе “Інструкцыі для збору народнага слоўнікава-тэрміналагічнага матэрыялу тэхнічнага характару”, якая адлюстравала некаторыя тэрэтычныя і практычныя пытанні распрацоўкі тэхнічнай тэрміналогіі [7, с. 31].

Вялікая праца па ўпарадкаванні беларускай тэхнічнай тэрміналогіі была праведзена і па-за межамі Інбелкульту. На працягу 20-х гадоў былі выдадзены такія даведнікі, як “Дзелавод.. Узоры афіцыйных папер, слоўнік тэхнічна-канцылярскіх выразаў і іншыя патрэбныя ў дзелаводстве веды” С. Серады, “Расійска-беларускі слоўнічак дзеля чыгуначных мясцомаў” Л. Вашкевіча, “Практычны беларускі вайсковы слоўнік” М. Байкова і А. Бараноўскага, “Ваенны руска-беларускі слоўнік”.

У 1932 годзе быў выдадзены першы выпуск “Слоўніка тэхнічнай тэрміналогіі” (укладальнік навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства АН БССР А.Гурло). Канчатковая рэдакцыя гэтага выпуска зроблена Я.Мацюкевічам, П.Бузуком і П.Юргілевічам. Ён ахоплівае адзін раздзел тэхнікі: паравыя катлы, поршневыя машыны, паравыя турбіны і рухавікі ўнутранага згарання. У слоўніку ў алфавітным парадку падаюцца назвы будаўнічых матэрыялаў, дэталей машын, відаў паліва, працэсаў, найменні тэхнічнага інструменту. Праца адлюстроўвае арфаграфічныя і арфаэпічныя асаблівасці таго перыяду: ампэр, аксэлератар, бэнзын, бэнзоль, буфэр, блэк, вэнтэль, кляпан, карбуратар, камэра і інш. У слоўніку зафіксаваны 6492 тэрміналагічныя адзінкі. Сярод істотных характарыстык “Слоўніка тэхнічнай тэрміналогіі” можна адзначыць наступныя: а) абсалютную перавагу ў колькасных адносінах полікампанентных тэрмінаў (звыш 70 %); б) лексікаграфічную – фіксацыю залежнага азначальнага кампанента ў прэпазіцыі да галоўнага; в) ужыванне аддзяяслоўных назоўнікаў на –нне ў якасці адпаведнікаў да рускіх тэрмінаў на -ка; г) уключэнне дзеясловаў са значэннем агульнатэхнічных працэсаў; д) ужыванне дзеепрыметнікаў цяперашняга часу ў якасці азначальных кампанентаў састаўных тэрмінаў; ж) шырокае выкарыстанне тэрмінаадзінак, утвораных лексіка-семантычным спосабам [8, с. 4].

Прыблізна ў гэты час у былой Акадэміі навук СССР была створана Камісія па тэхнічнай тэрміналогіі. Ініцыятарамі стварэння і заснавальнікамі тэрміналагічнага органа Акадэміі навук з'явіліся славуты вучоны ў галіне аэрадынамікі і авіяцыі акадэмік С.А.Чаплыгін і таленавіты вучоны, энтузіяст тэрміналагічных даследаванняў Д.С.Лотэ. У складзе Камітэта навукова-тэхнічнай тэрміналогіі рознага часу разам з лінгвістамі працавалі прадстаўнікі фізіка-тэхнічных, матэматычных, эканамічных навук. Асноўныя задачы тэрміналагічнай дзейнасці

ў галіне навукі і тэхнікі склаліся і размеркаваліся наступным чынам: 1) распрацоўка тэарэтычных асноў, прынцыпаў і метадаў пабудовы тэрміналогіі; 2) упарадкаванне тэрміналогіі фундаментальных раздзелаў тэхнічных навук.

Ужо ў першых навуковых работах Д.С.Лотэ былі сфармуляваны задачы і ахарактарызаваны метады работы па ўпарадкаванні тэрміналогіі. У наступных даследаваннях дадзены глыбокі тэарэтычны аналіз уласцівасцей і структуры тэрміна, падрабязна вывучаны тыповыя недахопы ў даследаванні асобных тэрміналагічных сістэм. Пры гэтым засяроджвалася ўвага на тым, што тэрмін, у процівагу звычайнаму слову, павінен выражаць абмежаванае, цвёрда фіксаванае паняцце незалежна ад кантэксту і быць адназначным у межах данай і роднасных дысцыплін. Асноўнай ідэяй работ Д.С. Лотэ было ўяўленне аб тэрміне як члене тэрміналагічнай сістэмы. Гэта ідэя спрыяла ўстанаўленню погляду на тэрміналогію як на сістэму тэрмінаў, што адпавядае сістэме ўзаемазвязаных паняццяў. У сваіх даследаваннях Д.С. Лотэ ў поўнай меры выкарыстоўваў багаты фактычны матэрыял разнастайных галін навукі і тэхнікі. У непасрэднай сувязі з аналізам навукова-тэхнічнага зместу тэрмінуемых паняццяў вучоны ўдзяляў вялікую ўвагу лінгвістычнаму боку праблемы. З гэтага пункту погляду тэрміналогія разглядалася ім як асобы раздзел лексікі, на які распаўсюджваюцца агульныя законы мовы. У апублікаваных працах на пярэдні план выступаюць два бакі навуковага аналізу тэрміналогіі: 1) выяўленне сістэмы навукова-тэхнічных паняццяў, раскрыццё зместу паняцця; 2) работа над тэрмінамі як элементамі лексікі, што выступаюць аб'ектам лінгвістычных даследаванняў.

Вялікая ўвага звернута аўтарам на вывучэнне спосабаў утварэння навукова-тэхнічных тэрмінаў. Спецыяльнае даследаванне прысвечана вывучэнню ўтварэння кароткіх форм навукова-тэхнічных тэрмінаў [9]. Праграмны артыкул “Задачи и методы работы по упорядочению технической терминологии” напісаны Д.С.Лотэ сумесна з С.А.Чаплыгіным. Амаль усе апублікаваныя працы вучонага былі сабраны ў манаграфіі “Основы построения научно-технической терминологии” [10]. Навуковыя здабыткі вучонага садзейнічалі пашырэнню ведаў у галіне тэорыі і метадыкі тэрміналагічнай работы ў Беларусі.

Вялікі тэарэтычны матэрыял, распрацаваны Навукова-тэрміналагічнай камісіяй, дазволіў у сярэдзіне 30-х гг. распачаць падрыхтоўку Беларускай Савецкай Энцыклапедыі. Толькі на працягу 1935 г было падрыхтавана 15 праектаў энцыклапедычных слоўнікаў па важнейшых галінах навукі [5, с. 570]. Але гэтым пачынанням не суджана было рэалізавацца: жорсткія рэпрэсіі 30-х гг. і Вялікая Айчынная вайна на вельмі доўгі час спынілі работу па ўпарадкаванні нацыянальнай тэрміналогіі.

Першае пасляваеннае дзесяцігоддзе не вызначаецца сістэмнасцю і паслядоўнасцю ў распрацоўцы і ўпарадкаванні тэхнічнай тэрміналогіі. На працягу 1947-50 гг. былі выдадзены брашуры і кнігі па тэхналогіі металаў, будаўнічай справе, механізацыі і электрыфікацыі сельскай гаспадаркі. Моўная практыка патрабавала ўзнаўлення ў рэспубліцы тэрміналагічнай работы. У 1955г. ў Інстытуце мовазнаўства Акадэміі навук БССР быў створаны сектар тэрміналогіі, які функцыянаваў да 1965 года. У гэтым сектары былі падрыхтаваны перакладныя слоўнікі розных галін ведаў, а таксама складзена картатэка для “Руска-беларускага політэхнічнага слоўніка” [7, с. 41-42].

Важная роля ў нармалізацыі беларускай тэхнічнай тэрміналогіі адводзіцца “Руска-беларускаму слоўніку” (1953 г.) і “Беларуска-рускіму слоўніку” (1962 г.), у якіх побач з агульнаўжывальнай лексікай падаецца значная колькасць спецыяльных назваў. Значна большым аб'ёмам прадстаўлена тэрміналагічная лексіка ў двухтомных “Руска-беларускім слоўніку” (1982 г.) і “Беларуска-рускімі слоўніку” (1989 г.).

Як ужо адзначалася вышэй, першыя спробы па ўкладанні беларускай энцыклапедыі рабіліся яшчэ ў 30-ыя гг. Але толькі ў 1969-75 гг. выйшлі з друку 12 тамоў Беларускай Савецкай Энцыклапедыі (БелСЭ) – першага ў гісторыі беларускага народа універсальнага даведніка па ўсіх галінах навукі і тэхнікі. Гэта выданне адыграла важную ролю ў фарміраванні і нармалізацыі навуковага стылю сучаснай беларускай літаратурнай мовы. У ім сабрана і апрацавана спецыялістамі больш за 100 тысяч тэрмінаў і наменклатурных назваў. “Пры Галоўнай рэдакцыі энцыклапедыі была створана і паспяхова працавала прадстаўнічая Камісія па

навукавай і тэхнічнай тэрміналогіі пад кіраўніцтвам народнага пісьменніка Беларусі Кандрата Крапівы. Камісія правяла вялікую работу па ўпарадкаванні ўжо існуючай тэрміналогіі і па стварэнні шматлікіх новых тэрмінаў” [7, с. 42].

У 1980 г. на аснове Пастановы Савета Міністраў БССР “Аб упарадкаванні беларускай навукавай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі” пры Акадэміі навук была створана Тэрміналагічная камісія, якая складалася з 9 секцый і ўключала каля 180 вядучых вучоных розных галін ведаў. Асноўнымі задачамі яе было ўпарадкаванне існуючай навукавай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, выданне тэрміналагічных слоўнікаў і метадычных дапаможнікаў [11, с. 568].

Гэты перыяд знамянальны выданнем “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” ў 5-і тт. (1977-84 гг.), створанага ў Інстытуце мовазнаўства АН БССР пад агульнай рэд. К. К. Атраховіча. Яго асноўныя задачы – адлюстраванне лексіка-семантычнага стану беларускай літаратурнай мовы ад пачатку 20 ст. да 70-ых гг., садзейнічанне нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы і павышэнню маўленчай культуры беларускага народа. У слоўніку змешчана больш за 105 тысяч агульнаўжывальных і спецыяльных слоў, фразеалагічных і тэрміналагічных выразаў. У слоўнік уключаны тэхнічныя тэрмінаадзінкі, што ўвайшлі ў падручнікі сярэдняй агульнаадукацыйнай школы, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў, вучэбныя дапаможнікі, каталогі, часопісныя артыкулы агляднага характару. Для беларускай лексікаграфіі гэты даведнік з’явіўся першым уласна тлумачальным слоўнікам, для якога асноўным паказчыкам стаў дэфініцыйны і які змог у поўнай меры задаволіць патрэбу ў тлумачэнні незразумелых і малавядомых слоў яго карыстальнікаў.

У 1991 г. у адпаведнасці з Дзяржаўнай праграмай развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР (1990 г.) быў зацверджаны новы склад Тэрміналагічнай камісіі. Сярод задач, якія яна павінна вырашаць, былі наступныя: 1) распрацоўка навуковых прынцыпаў устанавлення беларускай тэрміналогіі; 2) каардынацыя і арганізацыя тэрміналагічнай работы ў розных установах рэспублікі; 3) укараненне ў практыку, друк, падручнікі і вучэбныя дапаможнікі, у даведачную літаратуру навукавай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, якая адпавядае сучасным рэаліям. Камісія мела свой друкаваны орган – “Тэрміналагічны зборнік”. На сённяшні дзень Тэрміналагічная камісія пры НАН Беларусі плённа працуе над праблемамі упарадкавання, сістэматызацыі і уніфікацыі найменш распрацаваных галін тэрміналогіі, над вывучэннем гісторыі іх фарміравання і функцыянавання ў сучаснай беларускай мове. Старшыня камісіі член-карэспандэнт НАН Беларусі д.ф.н. прафесар А. М. Булыка з’яўляецца аўтарам двухтомнага “Слоўніка іншамоўных слоў” (1999 г.). Яго праца змяшчае каля 25 тысяч агульнаўжывальных слоў і найбольш пашыраных спецыяльных адзінак з розных галін ведаў (у тым ліку, і з тэхнічнай тэрміналогіі), запазычаных з іншых моў або ўтвораных з іншамоўных лексічных элементаў. Кожная назва забяспечана даведкай аб яе паходжанні і дэфініцыяй.

З 1996 па 2004 гг. выйшла 18 тамоў (19 кніг) Беларускай Энцыклапедыі (БелЭН) – першай нацыянальнай энцыклапедыі Рэспублікі Беларусь. У багатай энцыклапедычнай спадчыне нашай краіны гэта найбольш поўны даведнік па ўсіх галінах ведаў, са звесткамі пра найважнейшыя падзеі мінулага і сучаснасці. Выкарыстаўшы вопыт папярэдняга вялікага энцыклапедычнага выдання, складальнікі БелЭН змясцілі ў 18-і тамах больш за 80 тысяч артыкулаў, большасць з іх – універсальнай тэматыкі. Пры адборы тэрміналогіі перавага аддавалася найбольш перадавым і актуальным напрамкам навукі і тэхнікі. У БелЭН пададзены не толькі фармальныя і семантычныя характарыстыкі тэхнічных намінацый, але і ўсебакова раскрыта сутнасць тых навуковых паняццяў, якія абазначаюцца гэтымі тэрмінамі.

Пытанні развіцця і ўдасканалення нацыянальнай тэрміналогіі ў розныя часы разглядаліся і разглядаюцца на сучасным этапе ў даследаваннях такіх вучоных, як Л.А.Антанюк, Г.У.Арашонкава, М.В.Бірыла, А.М.Булыка, Л.М.Вардамацкі, Г.А.Гваздовіч, І.К.Германовіч, М.Ф.Гулцікі, А.І.Кісялеўскі, В.П.Красней, А.С.Лаўшук, У.В.Люшцік, А.Я.Міхневіч, А.І.Падлужны, Дз.Дз. Паўлавец, А.А.Станкевіч, П.У.Сцяцко, Г.А.Цыхун, І.Р.Шкраба, П.П.Шуба, В.К.Шчэрбін і інш. Найбольш глыбока і комплексна агульнатэарэтычныя пытанні тэрміналогіі беларускай мовы даследаваны ў манаграфіі Л.А.Антанюк “Беларуская навуко-

вая тэрміналогія: Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне” (1987 г.). У працы аналізуюцца асноўныя этапы фарміравання спецыяльнай лексікі беларускай мовы, яе лексіка-семантычныя і структурна-граматычныя асаблівасці.

На жаль, толькі ў канцы мінулага стагоддзя (1997-98 гг.) пабачыў свет двухтомны “Руска-беларускі політэхнічны слоўнік” пад агульнай рэдакцыяй Г.У. Арашонкавай, І.Л.Бурак і У.В. Люшціка. У яго стварэнні прымалі ўдзел І.Л.Бурак, Н.І.Карпуч, У.В.Люшцік, Л.І.Сакалова, Н.Д.Салдаценка, Н.А.Чабатар. Ён уключае каля 157 тысяч тэрмінаў па розных галінах тэхнікі: авіяцыі, аўтаматыцы, аўтасправе, будаўніцтву, вымяральной і вылічальнай тэхніцы, гідраўліцы і пнеўматыцы, кіна- і фотатэхніцы, машынабудаванні, металургіі і г.д. Слоўнік мае два тыпы слоўнікавых артыкулаў – простыя і гнездавыя. У гнездавым артыкуле ў якасці загаловага слова выступае агульнае для ўсіх змешчаных у гняздзе тэрмінаў апорнае слова. Загалоўнае слова і яго пераклад даюцца поўнаасцю, а ў тэрмінах, прыведзеных у гняздзе, скарачана – толькі іх першая літара. Усе тэрміналагічныя адзішкі размешчаны ў даведніку ў алфавітным парадку. Слоўнік фіксуе сістэму памет, што ўказваюць сферу выкарыстання той ці іншай спецыяльнай адзінкі. Няма сумнення, што даведнік толькі б выйграў, калі б у ім змяшчалася тлумачальная частка. Адсутнасць падачы дэфініцый зніжае вартасць гэтай вельмі вялікай і патрэбнай працы. Прыблізна такі ж час выдання маюць наступныя ўласна тэрміналагічныя і перакладныя слоўнікі розных падгалін тэхнікі: Савіцкі М. “Руска-беларуска-англійскі слоўнік па інфарматыцы і вылічальнай тэхніцы” (1992 г.); “Тематический русско-белорусский словарь языка научных отчетов. Вып. 2. Физико-технические науки” (1993 г.); Краевская Н.П., Гринберг В.В., Красней В.П. “Русско- белорусский словарь электротехнических терминов” (1993 г.); “Толковый русско-англо- белорусский словарь по информатике” (1994 г.); Касцюковіч М.М. “Русско- белорусский словарь математических, физических и технических терминов” (1995 г.); “Слоўнік агульнатэхнічных тэрмінаў і азначэнняў” (1995 г.); Капко В.М., Хрусталёў Б.М. “Русско-белорусский словарь по тепло-технике и санитарной технике” (1995 г.); “Русско-белорусский толковый терминологический словарь для студентов аграрно-технического профиля” (1996 г.); Міклашэвіч А.А., Васілёнак В.Д. “Кароткі руска-беларуска- англійскі слоўнік машынабудаўнічага профілю” (1996 г.); Лупачоў В. Р., Рагаўцоў В.І. “Русско-белорусский словарь по машиностроению” (1998 г.) і інш. Хацелася б, каб пералік лексікаграфічных прац беларускіх вучоных папоўніўся даведачнай літаратурай, звязанай з невытворчымі галінамі тэхнікі, якія пакуль што ў цэлым застаюцца ў баку ад даследавання і ўсебаковага вывучэння.

У 2004 г. была выдадзена манаграфія “Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё” (аўтары Л.М. Мінакова, С.М. Аніськова, А.А. Станкевіч), у якой падаюцца асобныя звесткі з гісторыі фарміравання названай тэрмінасістэмы, аналізуюцца сістэмныя сувязі і адносіны НТТ на ўзроўні парадыгматыкі і сінтагматыкі, вывучаюцца спосабы дэрывацыі і паходжанне спецыяльнай лексікі.

Лінгвістычнаму аналізу разнастайных сфер тэхнічнай тэрміналогіі прысвяцілі свае кандыдацкія дысертацыі В.Г. Захарава (“Тэрміналогія аўтамабілебудавання ў рускай і беларускай мове. Сістэма тэрмінаўтварэння катэгорыі працэсы, спосабы дзеяння” (1995 г.)), Л.Л.Плыгаўка (“Лексікачыгуначнага транспарту” (1995 г.)), Т.В. Капейко (“Лексіка-семантычны спосаб тэрмінаўтварэння ў беларускай мове (на матэрыяле прыродазнаўчай і прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіі)” (1998 г.)), Л.М. Мінакова (“Тэрміналогія аўтамабільнага транспарту ў беларускай мове” (1999 г.)), С.М. Аніськова (“Тэрміналогія воднага транспарту ў беларускай мове” (2000 г.)), А.П. Занкавіч (“Уласнабеларуская лексіка ў тэхнічнай тэрміналогіі” (2004 г.)), А.М. Міхалёва (“Структурна-семантычная характарыстыка беларускай тэрміналогіі машынабудавання” (2005 г.)). У даследаваннях усебакова вывучаюцца лексіка-семантычныя, дэрывацыйныя працэсы ў названых падсістэмах, праводзіцца генетычная характарыстыка тэхнічных назваў, важнае месца ў працах адводзіцца развіццю агульнай тэорыі тэрміна.

Усё сказанае вышэй дазваляе гаварыць аб значнай працы даследчыкаў у галіне вывучэння тэхнічнай тэрміналогіі. Тым не менш, праблема яе сістэматызацыі ў цэлым, унармавання, стандартызацыі, глыбокага і комплекснага вывучэння на логіка-паняццёвым і лінгвістычным узроўнях яшчэ чакае свайго канчатковага вырашэння.

Abstract. The paper studies the ways of formation and development of Belarusian technical terminology from the beginning of the 20th century till the present days. The paper includes the analysis of the work of scientific institutions, terminological boards and individual researchers on unification and logic-linguistic study of the language units in the given field.

Літаратура

- 1 Беларуская энцыклапедыя 1996-2004: у 18 т. Т.16. – Т–Х [Тэкст] / Рэдкал. Г.П. Пашкоў і інш. – Мн.: БелЭн, 2003. – 576 с.
- 2 Фигон, Э.Б. О разграничении научного и технического термина [Текст] // Труды МГПИИЯ им. М. Тореца. – 1974. – № 75. – С. 142- 147
- 3 Головин, Б.Н.. Лингвистические основы учения о терминах [Текст]: учеб. пособие / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
- 4 Кияк, Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения [Текст]: учеб. пособие/ Т.Р. Кияк. – Киев, УМК ВО, 1989. – 104 с.
- 5 Беларуская мова: Энцыклапедыя [Тэкст] / пад рэд. А.Я. Міхневіча; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелЭн, 1994. – 655 с.
- 6 Антанюк, Л.А. Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія [Тэкст]: вучэбны дапаможнік / Л.А. Антанюк. – 2-е выд., перапр. і дап. – Мн.: Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, 2005. – 99 с.
- 7 “Праблемы развіцця, функцыянавання і нармавання лексікі беларускай мовы”, міжнародная навукова-метадычная канферэнцыя (2004; Гомель) Міжнародная навукова-метадычная канферэнцыя “Праблемы развіцця, функцыянавання і нармавання лексікі беларускай мовы”, 22-23 кастрычніка 2004 г. [Тэкст]: зборнік навуковых артыкулаў / рэдкалегія: Д.Д. Паўлавец (галоўны рэдактар) і інш. – Гомель, УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2004. – 189 с.
- 8 Лотте, Д.С. Краткие формы научно-технических терминов [Текст]: научн. изд. / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1971. – 84 с.
- 9 Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики [Текст]: научн. изд. / Д.С. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.